

Wat bij (her)lezing van deze teksten opvalt, is dat zij perfect leesbaar zijn gebleven en dat ook eigenlijk geen verschil in stijl is te constateren tussen de „jonge” Burnier en haar *altera ego* uit de jaren negentig. Als zij in latere jaren een groep lezers heeft verloren, dan moet dit zijn door haar standpunten, vooral die over euthanasie. De samenstellers hebben dit onderwerp niet uit de weg willen gaan en hebben een drietal artikelen onder de wat misplaatst ludieke titel „Euthanasiasme” bijeengebracht, waarvan twee uit het tijdschrift *Delikt en delinquent*, die het grote publiek dus nog niet heeft leren kennen. Mijn indruk is dat, zo'n kleine twintig jaar nadat Burnier het debat over euthanasie, dat vrijwel beëindigd leek, opnieuw had aangezwengeld, haar opstelling inmiddels op veel meer draagvlak zou kunnen rekenen. Chris Rutenfrans geeft daar in zijn genoemde inleiding ook testimonia van. Uit *De achtste scheppingsdag* komen twee literaire essays, over Burnier zelf en over taalgebruik. Wie haar gekend heeft of haar in commissies heeft meegeemaakt, weet dat zij onbarmhartig over foutief, slecht of lelijk Nederlands in notulen en dergelijke kon oordelen. „Literaire taal” geeft trouwens niet alleen gruwelijke voorbeelden van taalverkrachting, maar haalt ook passages aan uit onze literatuur (Reve, Elsschot) om te demonstreren hoe het wel moet.

De artikelen over het joodse denken zijn op één na („Het joodse levensgevoel”) voor het eerst gebundeld. Zij zijn schoolvoorbeelden van „helder uitleggen”, eerder dan van „propagandistisch schrijven”. Uiteraard kan men ze als lezer ook gebruiken bij de lectuur van *De wereld is van glas*, een roman die veel meer aandacht verdient dan hij tot dusverre heeft gehad.

Er staan ook stukken in deze verzameling die ik wel had kunnen missen en andere ontbreken naar mijn mening ten onrechte. Beneden haar niveau zijn haar brieven aan de leden van de Plato-club, een groepje intellectuelen (onder wie Oek de Jong), dat naar aanleiding van gemeenschappelijke lectuur van de dialogen van Plato over filosofische problemen debatteerde. Burnier is hier „leuk” en dat is niet haar sterkste kant. Instructiever was de herdruk geweest van haar essays over Plato, Jung en Rudolf Steiner. Misschien hebben de samenstellers geredeneerd dat Burniers visie op deze auteurs te destilleren valt uit *De droom der rede*, maar dan zijn ze eraan voorbij gegaan

dat in genoemde essays Burnier uitvoeriger en vooral ook meer uitgesproken is. Wat zij in haar esoterische stukken durfde op te schrijven, heeft zij nogal eens in haar ambitieuze studie afgezwakt. Dat neemt niet weg dat deze bundel ook in deze samenstelling de denker/schrijver Burnier heel goed (opnieuw) presenteert. De lezer van deze essays houdt de indruk over dat Burniers relatief vroege dood ons heeft beroofd van een geïnspireerde en inspirerende docente.

Rudi van der Paardt

ANDREAS BURNIER, *Een gevaar dat de ziel in wil. Essays, brieven en interviews 1965-2002*, samenstelling (VANMOLRIK en C. RUTENFRANS, Augustus, Amsterdam / Antwerpen, 2003, 542 p.

287

Sikhs aan de IJzer. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog rond Ieper

De belangstelling voor het thema „herinnering” heeft de laatste twee decennia grote proporties aangenomen. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog, net als de oorlogsgeschiedenis van de Ieper-Salient trouwens, werd echter lange tijd sterk verwaarloosd in de Belgische wetenschappelijke literatuur - de meeste geschiedenissen op dit gebied zijn het resultaat van lokale amateur-historici. Johan Meire brengt hierin verandering.

Meires goed gedocumenteerde en verzorgd uitgegeven studie, een bewerking van zijn dissertatie, opent met een beschrijving van het geweld en de chaos van de oorlog en de dagelijkse gruwel van het front (deel I). De volgende vier delen van het boek bieden een antropologische kijk op de historische cultuur van de Grote Oorlog in en rond Ieper. Meire spitst zich toe op de tastbare materiële vormen (oorlogsresten, monumenten, begraafplaatsen, musea) en praktijken (ceremonies, rituelen, bezoeken) waarin onze verhouding tot het oorlogsverleden tot uitdrukking komt en ontleedt de specifieke manieren waarop diverse groepen uit de hele samenleving tot herinneren aanzetten. Uit de vele details, ontleend aan dagboeken, toespraken, interviews, gedichten, brieven, foto's, volksmuziek, krantenartikels, reisgidsen, inscripties, grafgiften en bezoekersboeken, verrijst een sprankelend en markant beeld van hoe gewone mensen met het oorlogstrauma omgingen. Zijn historisch perspectief strekt van de jaren twintig tot de jaren negentig van de twintigste eeuw.

In deel 2 bestudeert Meire hoe ex-soldaten en burgers uit de frontzone probeerden een „normale” leefwereld terug te winnen, terwijl het derde deel onderzoekt hoe de oorlogsherinnering een min of meer vaste vorm kreeg in de eerste jaren na '14-'18. Verfrissend is de aandacht die de auteur besteedt aan de concrete ervaringen en de dagelijkse leefwereld van rouwende familieleden, veteranen en naoorlogse bezoekers van het voormalige slagveld in de Ieperse Salient. Dit geldt ook voor de wijze waarop „officiële”, door de

overheid en het establishment gepromote en door nationale en ideologische waarden beheerste voorstellingen en herdenkingen werden overstemd en omgebogen door „volkse” herinneringspraktijken. De keerzijde van Meires „micro-historische” benadering is dat het de lezer soms doet vergeten dat herinnering en herdenking mede bepaald werden door brede sociale en politieke kaders. Neem nu de concrete vorm die de oorlogsherinnering aannam in het interbellum, in essentie een dodenherdenking. Deze is enkel goed te begrijpen als men ook naar de (Britse) politieke context kijkt: vanwaar kwam het absolute verbod om Britse gevallen te repatriëren (ondanks de grote roep om de oorlogsdoden terug naar huis te brengen), en de beslissing om individuele graven op te richten? Waarom bleef men in de volgende decennia geld pompen in het onderhoud van deze „heilige” soldatenkerkhoven? De manier waarop de nagedachtenis van de Eerste Wereldoorlog politiek gebruikt werd (en wordt), blijft in dit boek onderbelicht.

In het interbellum was het populaire oorlogsbeeld vooral van Britse makelij. Britten bouwden in en rond Ieper, zo stelt Meire, een grootschalig „herinneringslandschap” en cultiveerden er een ware „dodencultus”. De lokale „geteisterden” van hun kant spraken nauwelijks over de oorlog. Zij hadden geen behoefte aan herdenking of aan grootse symboliek - voor hen primeerde het onmiddellijke heden en de wederopbouw (die duurde tot de jaren '60). Het is tekenend dat in het nationale en Vlaamse collectieve geheugen niet Ieper, in de

„The Last Post”, Menenpoort, Ieper - Foto David Samyn.

oorlog grotendeels een Britse sector, maar het IJzerfront, het strookje vaderland verdedigd door het Belgisch leger, uitgroeide tot *lieu de mémoire*. In deel 4 gaat Meire in op de oorlogsherinnering na 1945 en de hedendaagse onverwachte heropleving van die herinnering. Vanaf de jaren zestig begonnen lokale inwoners en lokale organisaties (met name de „Elf-novembergroep”) mede vorm te geven aan de sociale herinnering aan de Eerste Wereldoorlog. Opgegroeid te midden van het materiële afval van de oorlog en met de particuliere mondelinge getuigenissen van geteisterden en oud-strijders uit de lokale omgeving, begonnen Ieperlingen een verhaal te vertellen en te schrijven over de pijnlijke menselijke realiteit van de oorlog vanuit het blikveld van de „kleine mens”. Het in 1998 geopende In Flanders Fields Museum is hiervan de concrete uitwerking.

Het vijfde en laatste deel van het boek biedt twee specifieke casestudy's: de *Last Post* onder de Menenpoort en een eenmalig herdenkingsritueel georganiseerd door Europese sikhs in Ieper in april 1999. Hier en elders in het boek legt Meire resoluut de nadruk op de „sociale” herinnering, op sociaal breed gedeelde ervaringen en praktijken. De auteur is minder geïnteresseerd in bijvoorbeeld het belang van '14-'18 voor de natievorming, maar meer in de creatie van kleinschalige herinneringsgemeenschappen op een veel persoonlijker niveau, gebonden in tijd en ruimte, tussen diverse groepen die elkaar ontmoeten en samen eenzelfde herinnering delen (bijvoorbeeld tussen rouwen-

den in de jaren twintig of tussen Ieperlingen en sikhs in april 1999). Op zich lijkt deze vorm van ingebeeldde gemeenschap (of *imagined community*) mij te „dun”. De diverse manieren waarop nationale, regionale, sociale of ideologische breuklijnen zich (van in het begin) manifesteerden in de oorlogsherinnering komen veel minder aan de orde. Zo zou het zeker de moeite lonen om de gespannen verhouding tussen Britten en Ieperlingen/Belgen te thematiseren. Meire argumenteert dat de recente Ieperse oorlogsherinnering, net als de Britse, geworteld is in een heel concrete lokale en familiale leefwereld; toch bracht en brengt de erfenis van extreme verwoesting op de oude frontlijn heel wat Ieperlingen tot een visie op de oorlog die tegelijk breder is (de doodgewone mens is hun focus, niet enkel de gesneuvelde) en dieper gaat. Terwijl Ieperlingen meer bereid zijn de zin(loosheid) van oorlog ter discussie te stellen, houden Britten meer vast aan een „lege”, nostalgische, niet-politieke, haast sacrale herdenking van oorlogsslachtoffers, die nog heel vaak ontsproten is aan een familiaal gewortelde interesse.

De streek van Ieper bleef lange tijd perifeer in economisch en cultureel opzicht en in de Belgische en Vlaamse mythologie. Dat de

Beeld uit „Ten Vrede”, een multicultureel festival dat georganiseerd wordt door het IJzerbedevaartcomité onder de IJzertoren
- Foto IJzerbedevaartcomité.

meeste Belgen zo weinig weten over de Eerste Wereldoorlog blijft vele Britten verbazen. In hoeverre er een verandering is opgetreden in de Vlaamse collectieve verbeelding en populaire historische cultuur en in het Vlaamse geschiedenisonderwijs sinds de jaren tachtig ten gevolge van (de grote mediabelangstelling voor) het pausbezoek aan Ieper (1985) en de onthulling van nieuwe musea en monumenten in de Westhoek, wordt niet expliciet beantwoord door Meire. Wel staat vast dat *De stilte van de Salient* een mooie bijdrage levert aan het Belgische (cultuur)historische onderzoek over '14-'18.

Wim Mellaerts

JOHAN MEIRE, *De stilte van de Salient. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog rond Ieper*, Lannoo, Tiel, 2003, 460 p.

Melancholisch modernisme. Nieuwe verzen van Stefan Hertmans

Stefan Hertmans is ongetwijfeld een van de veelzijdigste auteurs van het ogenblik. Hij is tegelijk actief én succesvol als prozaschrijver, als theaterauteur, als essayist en als dichter. Slechts weinig schrijvers kunnen dergelijke adellijke voorleggen, en toch vinden heel wat critici het blijkbaar nodig om - net als dat het geval is geweest bij andere literaire veelvraaten als Vestdijk of Claus - die diverse genres met een apothekersweegschaaltje tegen elkaar af te wegen. Is Hertmans nu allereerst een diepgaand essayist, een vernieuwend theaterauteur, een belangrijk prozaschrijver of een talentvol dichter?

Die vraag is op zijn zachtst gezegd misleidend. Voor Stefan Hertmans geldt immers dat hij geduldig bouwt aan een eigen oeuvre; al zijn teksten vormen, ongeacht het genre waartoe ze behoren, componenten van diezelfde signatuur. Vanzelfsprekend is de postmodernist Hertmans zich terdege bewust van het illusoire karakter van dat grote verhaal van de Kunst, het Oeuvre en de individuele Persoonlijkheid - over die kwesties heeft hij zelf meeslepende bladzijden geschreven -, maar die relativering neemt niet weg dat hij verder blijft bouwen aan die illusie, met de passie waarmee kinderen met legoblokjes een eigen wereld construeren. Daarbij laat Hertmans in zijn teksten voortdurend echo's doorklinken van eigen en andermans werk, waardoor het nog hachelijker wordt om een afzonderlijke tekst